

Emich Gusztáv nyomdája 1867-ben

Timkó György

Úgy vélem, hogy az itt látható képet mindenki látta már, nem is egyszer. Hogy miért szerepel újra a Magyar Grafikában? Elsősorban azért, mert az először kinyomtatott kép hátoldalán levő nyomdaismertető szöveg lényegében ismeretlen, pedig

legalább annyira figyelemre méltó, mint maga a kép. Igaz, több adatát átvette *Novák László A nyomdászat története* című munkájában, de így együtt: az eredeti kép és a nyomdára vonatkozó teljes szöveg tanulmányozása újszerű megvilágításba helyezi magát az ismert képet is. Másiképpen nézünk rá, mást látunk rajta így!

A szövegből elhagytam a csak Emichre vonatkozó dicsérő, de lényeges információt nem tartalmazó részeket. A nyomdára és a kiadóra vonatkozók viszont – néhány, szóra sem érdemes változtatással, mint például itt a hírlapok

felsorolása folyamatos, egy-két szó írásmódja a mait követi – teljes terjedelemben olvashatók.

Hol jelent meg először ez a nyomdaábrázolás? A *Gutenberg* című – első magyar nyelvű – nyomdászlapban, 1867-ben. A *Gutenberg* szakmai újság mutatószámára 1865. október 15-én jelent meg *Egerben!* Ezt követően két éven át, 1866-ban és 1867-ben (kéthetente) rendre megjelent (országos igényvel!), majd helyét tudatosan átadta 1868 januárjától a *Typographiának*. Jó Tóth István – az Egri Érseki Líceum nyomdájának vezetője, nyomdásza, a lap szerkesztője – várhatott volna még bő egy évet, mert a *Typographia* első száma csak 1869 májusában jelent meg. Nos, ez a *Gutenberg* című lap 1867-ben mellékletként jelentette meg a rajzot és az ismertető szöveget.

Mindenekelőtt nagyon röviden Emich Gusztávról. Német családból származik, de ő már Pesten született (magyarul alig beszélt). 1841-ben könyvkiadó és könyvkereskedő lett. 1842 és 1868 között (amikor átadta kiadóját és nyom-

dáját a megalakuló Athenaeumnak) 663 művet adott ki, melyből 629 magyar nyelvű volt (32 német, egy latin és egy francia). Ő adta ki elsőként Petőfi 1842 és 1846 között írt verseit (Korma Vazul nyomdájában nyomták), majd jó érzellemmel szerződéssel megvette Petőfi műveinek kiadási jogát. De kiadta Arany, Jókai, Tompa, Táncsics, Eötvös, Vajda írásait is.

A forradalom után nyomdász is lett. A Háromkorona [Hercegprímás] utcában Eisenfels Rudolf működtetett egy kis nyomdát. Azonban forradalmi kiadványai miatt börtönbe került. Kiszabadulása után Emich segítette az újrakezdésben: társa lett a nyomdában. Eisenfels a börtönben megtört, fásult lett, és kilépett a közös vállalkozásból; a nyomda Emich tulajdonába került.¹ Kiváló (kiadói és nyomdai) üzleti érzelme segítette abban, hogy rövid időn belül Pest-Buda legnagyobb nyomdájává fejlessze azt. Ez a nyomda alakult át 1868-ban részvénytársasággá, Athenaeum néven.

Az Athenaeum létrejötte előtt egy esztendővel hogyan nézett ki Emich nyomdája?

„[...] A fotográfia után nagy műgonddal készített rajz, mely olvasóm kezében van, *Emich Gusztáv* magyar akadémiai nyomdász² nyomdájának belsejét ábrázolja, amint az Pesten, az Iskola [Curia] utcában kizárólag e célra épült helyiségben létezik, hová a bejárás nem onnan, hanem a Barátok [Ferenciek] terén álló 7. számú házból van, mely ház külseje nem sokat mutat ugyan, de annál meglepőbb maga a nyomda, mely 1860-ban épült, s hazai iparunk egyik legszébb remeke, és méltán megérdemli, hogy bárki is megtekintse. [...]

A terem, mint rajzunkon látható, emeletes, mintegy 15–22 ölnyi [28,4×41,7 m; 1185 négyzetméter] tért foglal el, s körös-körül széles karzattal van ellátva. Az emelet 30, a boltozat 20

ércoszlopon nyugszik, melyek hazai ércből, hazánkban, Budán, *Ganz* vasöntödéjében készültek. Az egész épületet ezen oszlopok tartják, s a világitás részben az utcára szolgáló ablakokon át jó, részben pedig és legfőképp fölülről, az üvegteret át, mely a múlt évben egészen újonnan átalakított. E fedélzet egy-egy oldalon négy részre van osztva, s két oldalon tehát nyolcra; mindegyik részen van nyolc üvegtábla, egy-egy ily táblának hossza egy és egynegyed öl [2,37 méter], szélessége két és fél láb [70 cm], vastagsága közel egy hüvelyk [egy hüvelyk 2,634 cm]. Az előbbeni fedélen volt körülbelül 256 üvegtábla, a mostanin pedig csak 64 van. S így elgondolható, mennyit nyert ez által az épület világosságra nézve ezen újabb átalakítás által, mi mintegy 8000 forintba került.

Az épületet tartó oszlopok mindegyikén mintegy 40 mázsa [bécsi mázsa: 56 kg; összesen 2240 kg] teher fekszik, mindamelllett az oszlopok oly vastagok és erősek, hogy egynek-egynek teherképessége ezer [bécsi] mázsára van számítva. A körüljárható széles karzaton csupán szedők vannak, míg lenn a tulajdonképpeni közepén, az üvegfüdél alatt állanak a gyors- és kéziszajtók, a simítógépek,³ a terem egyik oldalán, az utcára, ismét szedők, az akcidenszedők [mesterszedők] állanak, továbbá ott van a gépeket hajtó gőzgép, s a vasrostélyal elzárt helyiségben a könyvkötő műhelye.

Az akcidenshelyre s a könyvkötőhöz a nyomdai iroda három terméből távirati huzal vonul ki, mely egy kis nyomásra hangos csengetéssel adja tudtára az illetőnek, hogy hívatik. A futárokat, vagyis a korrektúrahordó tanoncokat egyszeri csengés figyelmezteti, a főakcidenszedőt kétszeri. Hasonlóan a könyvkötőt és a házi-szolgát is. E csinos és igen célszerű műszervezet szintén a múlt évben hozatott be, s csak mintegy nyolcvan forintba került.

1 Firtinger Károly írta, hogy Emich először az Úri utcába, onnan az Egyetem és a Reáltanoda utca sarkán levő épületbe, később a Barátok terére helyezte üzemét. (A belvárosi Úri utca és az Egyetem utca a Barátok [Ferenciek] tere szomszédságában volt.)

2 Solymossy Pál írásának címe *Emich Gusztáv magyar akadémiai könyvnyomdája*. Ez a cím valószínűleg a nyomda (és persze elsősorban Emich) rangjának túlzott emelését szolgálta. Az igaz, hogy Emich szerződéses viszonyban állt az Akadémiával. Ő jelentette meg a Magyar Akadémia Értesítőjének több sorozatát. Több akadémiai könyv és kiadvány Emich nyomdájában készült (néhányik ráfizetéssel). – Emich igazi rangját éppen az 1867-ben, a párizsi világi kiállításon bemutatott *Márk krónikája a magyarok viselt dolgairól* nyomdai terméke adta, mely a császári könyvtárban őrzött kézirat aranyban díszlő, tüzes festésű miniatűrjeit híven adta vissza, és amelyet a világi kiállítás zsűrije a legnagyobb kitüntetéssel jutalmazta, Ferenc József pedig *emőkei* előnévvel magyar nemességét adott neki.

3 Simító géppel a „gyári gépsima” papírnak nagyobb simaságot és fényt adtak. A simító gép egymás fölé épített vashengerekből és összeréselt gyapjútartalmú kéregpapíros-hengerből állt. A papírt az előzetes nedvesítés után a nagy erejű nyomás alatt álló hengerek között futtatták, mely nyomás nagyságától a papír különféle minőségű fényt kapott.

Lenn a teremben van hét gyors,⁴ egy kettős (dupla) és hat kézisajtó, továbbá három lapító,⁵ két simító és egy nagy gőzgép, mely a hét gyors-sajtót s a két simítógépet hajtja, s melynek két katlana és két kazánja, a felváltva használhatós végett, a terem alatt van elhelyezve. A gőzgép hatnyolc lóerejű, s hatezer forintba került. A gyors- és kézisajtók részint Pesten, részint Bécsben, részint Berlinben készültek, s egy-egy 2000–2500–3000 tőket képvisel. A három lapítógép a könyvkötő osztályzatában van elhelyezve. A terem hátterében egy csigákra alkalmazott gépezet áll, melyen a szedést fel s alá szállítják, amely gépezet felszolgálja a csinos, világos és tiszta padlásra is, hol a fölösleges betűk vannak elhelyezve.

Az épület tervét maga *id. Emich Gusztáv*, a hozzávaló rajzokat pedig *Discher* építész készíté. Maga az épület több mint 42 000 forintba került.

Lássuk most e nagyszerű nyomda munkásságát.

E nyomdából összesen húsz lap kerül ki, melyek közül nyolc politikai napilap, a többi szépirodalmi és szaklap. Ezekon kívül lehet számítani, hogy az Akadémiától rendszeren hat-tíz munka van sajtó alatt, ugyanennyi szerzőktől és más kiadóktól, megjegyezvén, hogy e számot olykor a kiadásra várakozó munkák kétszeresen meghaladják. Továbbá itt készülnek a Magyar

Földhitelintézet, négy biztosító társaság, a Kisfaludy Társaság, a Szent István Társulat, az országgyűlés munkálatai, és több pénzváltó intézet stb. rendes kiadványai, úgyszintén a Nemzeti Színház színlapja és minden kiadványa.

Álljon itt egyúttal a nyomtatandó lapok neve és a nyomtatott példányok száma (zárójelben):⁶ *Pesti Napló* (5500), *1848* (1000), *Magyarország* (1200), *A Hon* (4350), *Sürgöny* (1600), *Himnók* (800), *Fővárosi Lapok* (1200), *Hungaria* (500). – Egyéb lapok: *Krajan* (kétszer egy héten, 800), *Hazánk s a külföld* (képes hetilap, 3000), *Bolond Miska* (hetilap, 3000), *Üstökös* (hetilap, 2500), *Katolikus néplap* (hetilap, 1700), *Kertész gazda* (hetilap, 800), *Jogtudományi Hetilap* (800), *Vadász- és Versenylap* (háromszor egy hónapban, 500), *Magyar Bazár* (kétszer egy hónapban, 1800), *Kis Üstökös* (kétszer egy hónapban, 1000), *Catholischer Christ* (kétszer egy hónapban, 1700), *Világ Tükre* (képes füzetek, évenként tíz füzet, 1500).

Fogyaszt a nyomda naponként 60-80 rizsma [egy rizsma ezer ív] papirost, mi évenként 20-25 ezer rizsmára rúg, melynek ára – középszámítással véve – 150-160 ezer forintot tesz.

A személyzet következőleg áll: van egy nyomdai ügyvivő, két nyomdai és 13 lapjavítók [korrektor], egy stereotypneur [tömöntő], egy nyom-

4 A nyomdaismertetőből kiviláglik, hogy Emich megvásárolta az újabb műszaki találmányokat és fejlesztéseket. Erre például a *Gutenberg* előző (első) évfolyamában is találunk. A lelkesítő hangvételű cikk Emich újabb gyors-sajtóját ismerteti, mely már *önkirakós!* (A gép rajzát az eredeti címével és képaláírásával együtt közöljük.) Az önkirakós megoldást a negyvenes években találták fel; az *önberakós gép* feltalálására még 50-60 évet várni kellett. „A kirakó-készület egy excenter által hozatik mozgásba, mely előre és hátra mozog úgy, hogy midőn a keret (a forma) a főhenger [a cilinder] alá megy, már akkor a kirakó készen áll, hogy az ívet felvegye és hátra vesse azon pillanatban, mikor a keret egészen hátul van a gépben; amint azonban a keret ismét előre megy, a kirakó ismét előbbi helyét foglalja el, mely által eszközöztetik, hogy a gép oldalfalazatára erős csavarrugó van alkalmazva, s amint az excenter a kirakót előre tolja, hogy az ívet kitegye, ugyanazon pillanatban a rugó ismét visszahúzza azt, s így megy a mozgás folyamatosan előre-hátra, a legnagyobb könnyűséggel.”

Az ismertető külön kiemeli a festékezés újszerű módját, annak tökéletességét. Ennél a gépnél a megszokott két henger helyett már négy végzi a festék szétördösölését, majd a forma festékezését. A gép nagyon könnyen jár, és egyenletes nyomást ad. Ezért „a legszebb színnyomatú munkák, képek stb. e gép alól a legszebben kerülnek ki, oly annyira, hogy azt még a kézisajtó sem képes különben eszközölni, tekintve különösen az egyenlő nyomást az első ívtől az utolsóig.” (A kiemelés tőlem: T. Gy.)

5 A lapítógépről semmilyen leírást nem találtam. Solymossy írásában az erről szóló ismertetés ellentmondásos: Először a gépterminológusok között említi, de úgy, hogy nincs rákapcsolva a gőzgépre. Később azt olvashatjuk, hogy „a három lapítógép a könyvkötő-osztályzatában van elhelyezve”. (A három géphez – a munkások felsorolásában – négy lapító gépkezelőt említi.)

– A Wörner-gépgyár 1906-os árjegyzékében négyféle kötészeti kézi prést mutat be „simító- és csomagoló-sajtó” néven. Valószínűleg később gyökeresedett meg a „kötészeti prés” szavunk. Lehet, hogy ezek a lapítógépek kötészeti kézi prések voltak.

6 A hírlapok – melyekből nyolc készült Emich nyomdájában – viszonylag kis példányszámainak okát könnyebben megérthetjük, ha a század második felének nyomda- és lapalapítási körülményeit (melyről a 7. lábjegyzetben van szó), valamint Pest-Buda lakosságának anyanyelv szerinti megoszlását is tanulmányozzuk.

1867-ben (id. Szinnyei József, a Széchenyi Könyvtár hírlaptárának megteremtőjének munkája szerint) hazánkban 80 újság és folyóirat jelent meg. Hogy ebből mennyi a hírlap, nem sikerült megtudni. (A kiegyezés után hallatlan ütemben nőtt az újságok száma: 1880-ban magyar nyelven 22 politikai napilap és 26 politikai hetilap jelent meg.) – Ekkor, 1867-ben Pest lakosságának csak mintegy fele volt magyar anyanyelvű. Budán lényegesen nagyobb volt a német anyanyelvűek aránya. A nyomdászoknak csak mintegy harmada volt magyar anyanyelvű.

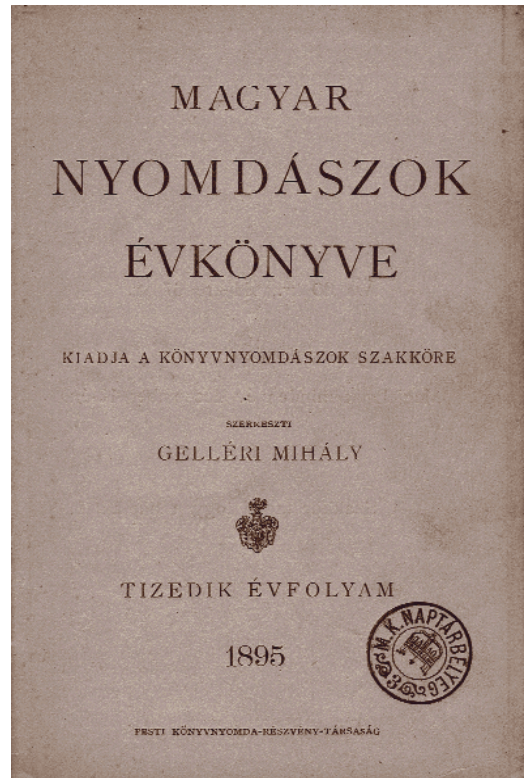
dai betűmetsző, hét gépmester, hat nyomó, 108 szedő, harminc tanonc, 24 lány a gépeknél [be- és kirakónők], egy papíráztató, négy lapító, két simító, két gőzgépezető, egy könyvkötő, két asztalos, két szénhordó kocsis, két háziszolga stb.

A kiadóhivatal áll öt irodai tagból, három expeditorból [küldöncből], egy könyvkiadóból, két háziszolgából, két expeditor-lányból és 18 lapkihordóból.

Lássuk most a nyomda pénzbeli kiadásait:

Három politikai lap szerkesztőségének havi díjazása egyenként 600 és 900 forint közt változván, tegyük középszámmal 800 forintra, ez évenként 28 800 Ft, hírlap- és postabélyegért⁷ évenként mintegy 96 000 Ft, az ügyvivő, a kiadó irodájának hivatalnokai és javítnokok fizetése 9000 Ft, a szorosan vett nyomdai személyzet heti számlája 1300–1500 forint, ez évenként körülbelül 70 000 Ft, betű- és festékfogyasztás mintegy 20 000 Ft, papír ára 160 000 Ft, légszuszvilágítás mintegy 3000 Ft, kőszénfogyasztás, évenként csak 4000 mázsát véve 35 krajcárjával, tesz 1400 forintot. Mindösszesen az évi kiadás 388 200 Ft.

Ezen intézet tehát évenként, az itt fel nem számlált költségekkel együtt, már így is közel

7 A hírlapbélyeg a közvetlenadó egyik módja volt, mely nem elsősorban az állami pénzbevételt szolgálta (igaz, azt is), hanem inkább az újságok féken tartását. Ez túl jól sikerült, mert a nyomda- és lapalapítás egyik főakadályának bizonyult, s mely ellen folyamatosan erős társadalmi ellenállás volt. A korabeli nyomdász folyóiratokban rendre megjelentek a tiltakozó írások. A már politikailag szabadabb légkörben – 1866-ban – Budapesten 17, vidéken 105 nyomda volt, ám amikor 1870-ben eltörölték a hírlapbélyegyet (és persze a kiegyezés hatására is), viharos gyorsasággal szaporodtak a nyomdák és a hírlapok. 1877-ben Budapesten 51, vidéken pedig 198 nyomda volt. – 1866-ban 81 újság és folyóirat jelent meg az országunkban, 1877-ben már 248. (Egyébként a hírlapbélyeg utolsó maradványát 1900-ban törölték el, mert addig a külföldi lapok után a németországi lapoknál kettő, a többi országokból származottak esetén négy fillért szedett be az állam.)

A Solymossy Pál írásában a postabélyegről is szó van, de nem a szó mai értelmében vett postabélyegre kell gondolnunk. Ez ugyanis nem bélyeg, hanem bélyegzés volt, hiszen az első magyar postabélyeg 1871-ben jelent meg.

A könyvek szétküldése mindig is drága volt (postán ma is). Ezt korábban még sikerült elkerülni. Szabó József a Trattner-Károlyi könyvnyomda történetéről írt tanulmánya lábjegyzetében ezt írta: „A kiadóknál és könyvkereskedőknél általánosan elfogadott szokás volt, hogy a munkák mindig valamelyik vásárra készüljenek el, miután a postai szállítás igen költséges volt, vásár alkalmával az előfizetők példányaikat vagy maguk, vagy pedig, ekkor legtöbb alkalmon lévén, mások által vittették el. A gyűjtőknek is magánúton küldettek meg a példányok.” Emich nyomdája nem hasonlítható össze a Trattner-Károlyi nyomdával (meg amiről Szabó írt, fél évszázaddal előbb történt, s közben változtak az igények, és a szolgáltatások színvonala is emelkedett). Emich már nem tudta kikerülni a postát – bár 23 alkalmazottja küldönc volt –, melyet az állam – a postai díjszabáson felül – megadóztatott.

A bélyegilleték (a bélyegzés) akkor mindennapos, olyan áfaszerű adózási forma volt, de azzal a jelentős különbséggel, hogy visszaigénylésről szó sem lehetett. 1895-ben a nyomdaipart is (persze végső soron a vevőket) sújtó bélyegilleték a következő volt: „Egy játékkártyára 36-nál kevesebb kártyával 15 krajcár, 36-nál több kártyával 30 krajcár. Egy darab naptárra 6 krajcár. – [Az 1895-ös *Magyar nyomdászok évkönyve* címlapján is ott a bélyegzés: „M. K. NAPTÁRBÉLYEG”, miután az évkönyvben naptár is van.] – Minden bélyegköteles hirdetésnek vagy tudósításnak a belföldi lapban való egyszeri beiktatásáért 30 krajcár. Minden bélyegilletékes hirdetményért (falragasz) 1250 négyzet cm nagyságú papírra 1 krajcár, amennyiben a papír nagyobb, 2 krajcár. Szállítólevélre 5 krajcár. Számlára az üzletben 50 forintig ívenként 1 krajcár. Számlára üzletben 50 forintot felül ívenként 5 krajcár.”

400 000 forintot hoz forgalomba, mi hazai iparunkban jelentékeny összeg, s az intézet virágzó állását tanúsítja.

A nyomdával össze van kapcsolva *Emich Gusztáv* könyvkiadó hivatala is, mely azon munkákat tartalmazza, melyeket *Emich*, mint kiadó, az illető írótól megvett, s vagy örökösen, vagy a meghatározott feltételek mellett ideiglenes tulajdoni joggal bírja.

Ugyancsak a múlt évben állított fel *Emich* egy sztereotípiát [tömöntödét] is, mely minden megkívántató készletekkel dúsan be van rendezve, s mely az e szakba vágó minden igénynek képes megfelelni. Ezzel kapcsolatban van a galvanoplasztika,⁸ mely szintén a lehető legjobban van

berendezve, s ez is, valamint amaz, az ügyes művezető felügyelete alatt – kivel *iff. Emich Gusztáv* a múlt évben e célból huzamosb utazást tett külföldön, bővebb tapasztalatok szerzése végett – minden munkát a legkielégítőbb módon képes előállítani. [...] *Solymossy Pál*”

Ugye – a szöveg elolvasása után – másként látjuk „a fotográfia után nagy műgonddal készített rajz” fametszetét? (A fametszés is figyelemre méltó!)

A következő évtől kezdve az Emich nyomdájáról Athenaeum részvénytársaság néven írnak a krónikák.

8 A galvanoplasztika valamely tárgy felületét alakhűen visszaadó fémlemez készítése elektromos áram által elektrolitoldatból való fémlévasztással. A viaszból, műanyagból, fából stb. készült modell felületét finom grafitréteggel beszórva, azt elektromosan vezetővé teszik, és megfelelő elektrolit (pl. rézszó) oldatában elektrolízissel fémet választanak ki a felületen. Az így létrehozott fémréteg a modelltől leválasztva, annak pontos másolatát adja. (Természettudományi kislexikon, 1971.) (A galvanoplasztikának és nyomdai alkalmazásának részletes leírása *Novák László: A nyomdászat története* című munkájának VI. kötetében [67–70. oldal] olvasható.)

